

نقد و معرفی کتاب المرأة والوقف

مهدي مهریزی

چکیده

نقد و معرفی کتابی

است که یکی از پژوهشگران زن کارمند سازمان اوقاف کویت نوشته است. نویسنده کتاب پس از مقدمه، وقف را تعریف کرده و انواع آن را از قبیل وقف بر خانواده، وقف در امور عمومی و خیریه

برمی شمارد و اشاره‌ای

کوتاه به تاریخ وقف در یونان، مصر قدیم، عرب پیش از اسلام، دوره اسلامی و وقف در تمدن جدید می‌کند. سپس در طی چهار فصل به موضوعات ذیل می‌پردازد: موقوفات زنان در دوره‌های اسلامی، موقوفات برای زنان در دوره‌های اسلامی، موقوفات زنان کویتی و بالاخره موقوفات کویتی‌ها برای زنان. ناقد با ذکر گزارش اجمالی از اهم اطلاعات مندرج در کتاب، به بیان نقاط ضعف و قوت آن می‌پردازد.

کلیدواژه

المرأة و الوقف، وقف زنان، وقف برای زنان

مقدمه

یک پیوست سامان یافته است که عناوین

بخش‌ها عبارت است از:

۱. موقوفات زنان در دوره‌های اسلامی؛
۲. موقوفات برای زنان در دوره‌های اسلامی؛
۳. موقوفات زنان کویته؛
۴. موقوفات کویته‌ها برای زنان؛

در بخش اول نمونه‌هایی از موقوفات زنان را در چهار حوزه بدین شرح بیان می‌کند.

- الف - ساخت و نگهداری مساجد؛
- ب - خدمات پزشکی؛
- ج - خدمات آموزشی؛
- د - خدمات اجتماعی؛

در قسمت ساخت و تعمیر مساجد از شش مورد موقوفه یاد می‌کند که فهرست آن چنین است:

۱. ساخت مسجد خفافین در عراق، توسط زمره خاتون همسر المستضیء بأمر الله در دوره عباسی؛
۲. ساخت مسجد جامع عقبه بن نافع، در قیروان به دست سیده فاطمه (م ۴۲۰ق)؛
۳. ساخت مسجد بزرگ فاطمه خاتون، توسط فاطمه خاتون دختر محمد بیک بن

المرأة والوقف کتابی است که در سال ۱۴۲۷ق / ۲۰۰۶م در کویت به چاپ رسیده است. این اثر حاوی دو ویژگی است: یکی آنکه به موضوع وقف زنان پرداخته و دیگر آنکه نویسنده‌اش زن است.

نویسنده کتاب خانم ایمان محمد حمیدان است که در سازمان اوقاف کویت به خدمت مشغول است و در این سازمان مسئولیت‌های گوناگونی داشته است. وی در مقدمه کتاب بر این عقیده است که زن و وقف رابطه دو سویه داشته‌اند: از یک سو زنان به وقف اموال خود در امور خیریه پرداخته‌اند و از سوی دیگر با موقوفاتی مواجهیم که برای رشد و تعالی زنان و رفع مشکلات آنان انجام شده است.

نویسنده پس از مقدمه، وقف را تعریف کرده و انواع آن را از قبیل وقف بر خانواده، وقف در امور عمومی و خیریه برمی‌شمارد و اشاره‌ای کوتاه به تاریخ وقف در یونان، مصر قدیم، عرب پیش از اسلام، دوره اسلامی و وقف در تمدن جدید می‌کند.

پس از بیان مطالب کلی، مباحث اصلی کتاب در چهار بخش و یک خاتمه و

سلطان (م ۹۷۴ق)؛
۴. نگهداری جامع الازهر در مصر، که
از ۱۶۳ فقره وقف بر جامع الازهر، ۴۸
مورد توسط زنان انجام شده است؛ یعنی
۲۹/۴۴٪، ولی از نظر حجم موقوفه‌ها
۴۷/۷۵٪ موقوفات از سوی زنان بوده
است.

۵. بازسازی و تعمیر مسجد جامع
قرویین در فاس، توسط فاطمه دختر
محمد الفهری؛
۶. احداث مسجد جامع در فاس،
توسط مریم دختر محمد بن فهری؛
در قسمت خدمات پزشکی از زنانی یاد
می‌کند که به تأسیس و احداث بیمارستان
و وقف آن برای بیماران همت کردند.
از زنان دوره عباسی مادر سلطان مراد
سوم، مادر سلطان عبد المجید، سلطانه
حفیظه و سلطانه توریانه را نام می‌برد.
از دوره عثمانی همسر سلطان سلیمان
قانونی را نام می‌برد که بیمارستان کودکان
را تأسیس و وقف کرد.
از امیره عین الحیاء و هدی شعراوی در
مصر یاد می‌کند که عین الحیاء بیمارستان
تخصصی برای کودکان بنا کرد.
همچنین از قوت القلوب دمرداش در
مصر نام می‌برد که بیمارستان دمرداش را
در مصر ساخت.

زهییره عابدین نیز در مصر در دهه پنجاه
قرن بیستم مرکزی برای درمان روماتیسم
قلبی کودکان بنا کرد.
در تونس امیره عزیزه بنت احمد (م
۱۰۸۰ق / ۱۶۶۹م) تمام اموال خود را
وقف کرد و بیمارستان «صادقی» (با نام
فارسی) را ساخت.

در قسمت آموزش از تأسیس مدارس
و وقف کتب توسط زنان یاد کرده، به این
نمونه‌ها اشاره می‌کند:

۱. وقف مدرسه بشیریه در بغداد
توسط همسر المستعصم؛
۲. موقوفه زمرد خاتون همسر
المستضیء بامر الله برای طلبه‌های
مهاجر؛

۳. ساخت مدرسه معتصمیه در بغداد
توسط شمس الضحی نوه صلاح الدین
ایوبی؛

۴. ساخت مدرسه شامیه برآنیه و
مدرسه شامیه جوانیه در دمشق توسط
سیت الشام دختر ایوب بن شادی (م
۱۲۱۷ق)؛

۵. ساخت مدرسه شمسیه توسط دختر
سلطان ملک منصور نورالدین (۶۹۵ق /
۱۲۹۶م)؛

۶. ساخت مدرسه سابقیه توسط مریم
دختر شیخ شمس الدین بن عفیف (۷۱۳ق

۱۴. ساخت دو مدرسه در بخارا توسط مادر هلاکوخان. / ۱۳۱۳م؛
۷. وقف یک کتابخانه برای طلاب حنبلی در مکه توسط فاطمه دختر حمد الفضیلی (۱۲۰۰ق / ۱۷۸۶م)؛
۸. ساخت مدرسه صولتیه در مکه توسط صولت نسا بیگم در سال ۱۲۹۲ق؛
۹. ساخت مدرسه دار الحنان توسط عفت ثنیان همسر ملک فیصل در سال ۱۳۷۵ق / ۱۹۵۵م؛
۱۰. ساخت مدرسه عادلیه در بغداد توسط عادل خاتون دختر احمد پاشا والی بغداد در سال ۱۱۶۸ق / ۱۷۵۶م؛
۱۱. تکمیل دانشگاه قاهره توسط امیره فاطمه بنت اسماعیل؛
- وی ۶۶۱ قطعه از ۳۳۵۷ قطعه زمین هایش را برای تکمیل دانشگاه وقف کرد و ۴۰٪ عواید سالانه آنها را به دانشگاه اختصاص داد. همچنین قصر خود را به دانشگاه واگذار کرد که امروزه موزه کشاورزی در آن قرار دارد؛
۱۲. چاپ کتاب با سرمایه قوت القلوب دمرداشی و جایزه مخصوص برای ادیبان که نخستین آن را نجیب محفوظ دریافت کرد؛
۱۳. ساخت مدارس و خوابگاه دانشجویی توسط زهیره عابدین؛
۱. حفصه همسر پیامبر زیور آلات خود را برای لباس زنان آل خطاب وقف کرد؛
۲. اسماء دختر ابوبکر خانه اش را وقف کرد؛
۳. ام حبیبه زمینی را برای غلامان و نسل های آنان وقف کرد؛
۴. زبیده همسر هارون الرشید باغ ها و بستان های حنین را خرید و وقف حاجیان کرد؛
۵. خاتون مادر متوکل برای بازسازی نهرهای سرازیر شده به عرفات اموالی را اختصاص داد؛
۶. سِت هانم دختر علی حسن در سال ۱۹۳۰م در مصر اموالی را برای خادم نمازخانه و آبگاه مسافران قرار داد؛
۷. همسر سلطان سلیمان اموالی به حجاز فرستاد؛
۸. عین الحیاء و فطومه در سال ۱۹۱۲، زمین های فراوانی را برای پذیرایی از میهمانان وقف کردند؛
۹. جلیله طرسون همسر احمد زکی

۳. صلاح الدین ایوبی در دمشق در هفته دو روز شیر و شربت بین مادران بی‌بضاعت توزیع می‌کرد؛
۴. موقوفه‌ای موجود است برای جایگزینی ظرف‌هایی که به دست کلفت‌ها می‌شکند؛
۵. اسماعیل رفعت در سال ۱۸۶۷ ق مجتمعی برای زنان تهیدست ساخت.

در بخش سوم از موقوفات زنان کویتی یاد می‌کند و این موارد را برمی‌شمرد:

۱. مریم دختر عثمان القناعی، خانه‌اش را در محله مسجد العبد الإله برای دخترش و دودمان او وقف کرد؛
۲. شیخه دختر عبد الله بن غانم، خانه‌اش را در محله مطبه برای فرزندان خلیفه دَبُوس وقف کرد؛
۳. لطیفه دختر کلیب الحضر، خانه‌ای با سه مغازه برای دودمان سلطان بن کلیب وقف کرد؛
۴. ملکه دختر محمد الغانم، مسجد القطامی را ساخت و دو خانه برای حفظ قرآن و محل سکونت امام جماعت ساخت؛
۵. آمنه بنت علی، خانه‌ای در محله مطبه برای امور مسجد ابن بشر الرومی

- پاشا مرکزی را برای آموزش و پرورش دختران یتیم در سال ۱۹۲۷ به نام «ملجاً السُّتّ جلیله» ساخت؛
 ۱۰. هدی شعراوی کارخانه‌ای برای اشتغال جوانان تهیدست و یتیم ساخت؛
 ۱۱. حنیفه هانم موقوفاتی برای ازدواج بیوگان قرار داد؛
 ۱۲. جوهره دختر فیصل از شاهزادگان آل سعود، اموالی را برای زیورآلات و لباس عروسی وقف کرد؛
 ۱۳. ستیته دختر سالم نمرسی اموالی برای شوهرش وقف کرد به شرط آنکه ازدواجی دیگر نکند.
 - در کشور مغرب از ۱۲۹۳ موقوفه، مواردی که واقفان آن شناسایی شده‌اند ۲۳۱ مورد از مردان و ۹۷ مورد از سوی زنان بوده است.
- ### در بخش دوم به نمونه‌هایی از موقوفات برای بهره‌وری و منفعت زنان اشاره می‌کند:
۱. زیر خانه‌اش را برای خانواده‌اش وقف کرد و گفت دختران مطلقه می‌توانند تا زمان ازدواج در آنجا ساکن باشند؛
 ۲. از دوره عثمانی دو موقوفه بزرگ برای ازدواج دختران بی‌بضاعت موجود است؛

- وقف کرد؛
۱۶. سبیکه دختر محمد السمیط، در سال ۱۳۴۰ق / ۱۹۲۱م اموالی را برای امور خیر وقف کرد؛
۱۷. شیخه موصی المبارک، در سال ۱۳۷۴ق / ۱۹۵۵م یک سوم اموالش را برای امور خیر وقف کرد؛
۱۸. منیره احمد محمد العویسی، در سال ۱۴۰۳ق / ۱۹۸۳م یک سوم اموالش را برای عقب افتاده‌ها وقف کرد؛
۱۹. موصی سلطان عیسی، در سال ۱۴۱۶ق / ۱۹۹۷م حدود پنجاه هزار دینار کویتی برای کمک به دانشجویان اختصاص داد؛
۲۰. دلال عبدالله عجیل، حدود بیست و پنج هزار دینار کویتی در سال ۱۴۲۲ق / ۲۰۰م وقف مبلغان دینی کرد؛
۲۱. فاطمه دختر احمد الحجیلی، خانه‌اش را در سال ۱۲۸۵ق / ۱۸۶۸م وقف مشترک کرد [وقت خانواده و امور خیریه]؛
۲۲. نهیه دختر مرزوق، خانه‌اش را در سال ۱۲۹۹ق / ۱۸۸۲م وقف مشترک کرد.
- وقف‌نامه‌های برجای مانده نشان می‌دهد زنان خود متکفل تمام امور وقف می‌شدند: از خرید و فروش گرفته تا رفتن نزد قاضی برای وقف و غیره.
۶. ساره بنت برجس، نصفه خانه‌اش را برای مسجد سایر وقف کرد؛
۷. بزه دختر غانم، باغی را برای امام جماعت مسجد ابو الخلیفه وقف کرد؛
۸. عبده بنت سلمان، خانه‌اش را برای اطعام نیازمندان وقف کرد؛
۹. رقیه دختر محمد العدسانی، پنج مغازه برای اطعام بینوایان وقف کرد؛
۱۰. لطیفه بنت محمد الشمالي، خانه‌اش را برای خواندن نماز و روزه و قرآن و قربانی وقف کرد؛
۱۱. هیا عبدالرحمن، ساختمانی را برای اطعام نیازمندان و افطار روزه‌داران ماه رمضان وقف کرد؛
۱۲. شریفه دختر جبر غانم، خانه‌ای را برای لوله کشی و اطعام وقف کرد؛
۱۳. نوره حسین یوسف، یک سوم اموالش را برای امور خیر و حفر چاه و ساخت مسجد وقف کرد؛
۱۴. میثه دختر مصبح، در سال ۱۲۶۳ق غلام و کنیزش را آزاد کرد و خانه‌ای را وقف آنان ساخت؛
۱۵. حفصه دختر شیخ حمود الجسار، در سال ۱۲۹۲ق / ۱۸۷۵م کنیز خود زعفران را آزاد کرد و خانه‌اش را برای امور خیر وقف کرد؛

عهده‌دار شده است که از آن جمله از طرح رشد علمی و اجتماعی زنان و طرح حمایت از خانواده‌ها یاد می‌کند که بر مبنای موقوفات اجرا می‌شوند.

نویسنده در خاتمه نکاتی را که از لابه‌لای گزارش نمونه‌ها به دست می‌آید در شش بند متذکر شده است که به اجمال عبارتند از: احساس مسئولیت اجتماعی زنان، دید گسترده زنان در وقف، اولویت دادن به مسائل اجتماعی در موقوفات. در پیوست‌ها، بیست تصویر از وقف‌نامه را به صورت رنگی آورده است.

نقد و ارزیابی

۱. این کتاب گرچه از نخستین آثار در گزارش و تحلیل موقوفات زنان به شمار می‌رود و پاره‌ای از کاستی‌ها و نواقص آن طبیعی خواهد بود، لکن می‌توانست به صورتی پخته‌تر و کامل‌تر ارائه گردد؛ زیرا نویسنده سال‌ها در دبیرخانه اوقاف کویت مشغول به کار بوده و با آمار و ارقام و وقف‌نامه‌ها سر و کار داشته است. از سوی دیگر پیش از این کتاب چند اثر در زمینه موقوفات زنان و بویژه موقوفات زنان کویتی به چاپ رسیده که نویسنده از آنها بهره برده و در منابع خود آنها را معرفی کرده است. این آثار عبارتند از:

تحلیلی که دبیرخانه موقوفات کویت از آمار موقوفات ارائه داده جالب است: از ۵۴۹ فقره وقف‌نامه در کویت، ۴۸۱ مورد جنسیت واقفان آن معلوم است. از این تعداد ۲۵۶ فقره توسط مردان و ۲۲۵ فقره توسط زنان انجام گرفته است. یعنی ۴۷٪ از آن زنان و ۵۳٪ از آن مردان است. از موقوفات زنان ۸۰٪ برای امور خیریه، ۸/۸۹٪ وقف برای خانواده، ۴/۸۹٪ وقف برای مساجد و ۶/۲۲٪ وقف مشترک است، و حال آنکه در موقوفات مردان، ۶۳/۲۸٪ وقف برای امور خیریه، ۲۰/۷٪ وقف برای مساجد، ۸/۹۸٪ برای خانواده و ۷/۰۳٪ برای امور مشترک وقف شده است. (به جدول زیر بنگرید)

نوع وقف	زنان		مردان	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد
امور خیریه	۱۸۰	٪۸۰	۱۶۲	٪۶۳/۲۸
خانواده	۲۰	٪۶/۲۲	۱۸	٪۸/۹۸
مشترک	۱۴	٪۶/۲۲	۱۸	٪۷/۰۳
مساجد	۱۱	٪۴/۸۹	۵۳	٪۲۰/۷۰
جمع	۲۲۵		۲۶۵	

نویسنده در بخش چهارم

می‌نویسد:

دبیرخانه اوقاف کویت طرح‌های بزرگی را برای بهبودی وضعیت زنان

الف - إسهام المرأة في وقف الكتب في منطقة نجد، دلال بنت مخلد الحربي، رياض، مكتبة الملك فهد الوطنية، ۲۰۰۱م؛

ب - أوقاف النساء: نماذج لمشاركة المرأة في النهضة الحضارية، ربهام أحمد خفاجي، دراسات للحالة المصرية في النصف الأول من القرن العشرين، ۲۰۰۳م؛

ج - سيرة الواقفين و الواقفات، عطاء سجل، كويت، الأمانة العامة للأوقاف، ۲۰۰۲م؛

د - نشاط المرأة الكويتية من خلال وثائق الوقف، فيصل عبد الله الكندري، المجلة العربية للعلوم الإنسانية، مجلد ۲۰، ش ۷۸، ۲۰۰۲م.

از این رو نویسنده می‌توانست برپایه کتب یاد شده و اطلاعات موجود در سازمان اوقاف کویت آمارهای بیشتر و دقیق‌تر به همراه تحلیل‌های مناسب ارائه کند.

۲. مطالب کتاب چنان‌که در ابتدا آوردیم در چهار بخش و یک خاتمه و پیوست‌ها سامان یافته است، ولی مع الاسف نویسنده این نظم را در کتاب اعمال نکرده و مطالب به صورت معلق و در کنار هم آورده شده است. مناسب بود

در مقدمه برای کتاب چهارچوب معرفی می‌شد و مطالب در آن قالب عرضه می‌گردید.

۳. عنوان کتاب عام است ولی معظم کتاب (از صفحه ۴۷ تا پایان کتاب صفحه ۱۲۷) به وقف زنان کویتی اختصاص دارد.

۴. در قسمت موقوفات زنان به صورت عام، هیچ آمار کلی ارائه نشده و نیز ملاک‌گزینش هم بیان نشده است؛ از این رو تحلیلی نیز در این قسمت به چشم نمی‌خورد.

۵. در قسمت مربوط به موقوفات زنان کویتی مناسب بود ابتدا آماری کلی از موقوفات در کویت و تعیین تعداد موقوفات زنان و نیز ملاک‌گزینش مطالب بیان می‌شد.

با این همه در مجموع می‌توان این کتاب را گامی در معرفی موقوفات زنان و نقش تمدنی زنان مسلمان به حساب آورد.